

УДК 349.42

М. М. Чабаненко, кандидат юридичних наук,
завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ

УДОСКОНАЛЕННЯ АГРАРНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Проаналізовано основні форми вдосконалення аграрного законодавства: систематизація, інкорпорація, консолідація та кодифікація. Подано пропозиції щодо напрямків застосування цих форм, зокрема щодо змісту особливої частини майбутнього Аграрного кодексу України.

Ключові слова: аграрне законодавство; систематизація аграрного законодавства; інкорпорація аграрного законодавства; консолідація аграрного законодавства; кодифікація аграрного законодавства.

The scientific paper provides the analysis of the basic forms of agrarian legislation improvement. They are systematization, consolidation and codification of agrarian legislation. The propositions dealing with the application of these forms are given. The propositions concerning the content of the Special Part of the future Agrarian Code of Ukraine are given in particular.

Key words: agrarian legislation; systematization of agrarian legislation; incorporation of agrarian legislation; consolidation of agrarian legislation; codification of agrarian legislation.

Постановка проблеми. Аналіз нормативно-правових актів аграрного законодавства свідчить про його досить значний обсяг. Проте сучасне аграрне законодавство поки мало-ефективне, що, як правильно зазначає В. І. Семчик, обумовлюється (1) кризовими явищами в економіці України; (2) недостатньою ефективністю законів, що регламентують відносини в галузях господарства; (3) недосконалістю державного управління економічними процесами в країні [1, 10]; (4) декларативністю і фінансовою незабезпеченістю правових приписів; (5) наявністю колізій і неузгодженістю, нестабільністю, надто частими змінами й доповненнями; (6) розробкою проектів аграрних законів без участі юристів тощо [2, 4]. Складники ефективності аграрних законів такі: державна підтримка виробника сільськогосподарської продукції, стабільність закладених у законах правових норм, своєчасність реагування на неефективність законів, конституційність, відсутність дублювання і прогалів у законі, інформованість громадян про закони, механізм реалізації закону [3, 505].

Також слід погодитися з тими науковцями, які зазначають такі напрямки вдосконалення й підвищення ефективності аграрного законодавства України: його аналіз і критична оцінка; скасування нормативно-правових актів, що не відповідають зміненим суспільним відносинам; законодавче закріплення правового становища нових суб'єктів аграрного господарювання; систематизація аграрного законодавства шляхом розробки і прийняття Аграрного кодексу України [4, 18–19]; адаптація аграрного законодавства України до законодавства ЄС [5, 261]. Актуальне питання – аналіз наявних у літературі пропозицій щодо форм і способів удосконалення аграрного законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням удосконалення законодавства, в тому числі аграрного, присвячено праці, зокрема, таких учених: А. Г. Бобкова, А. М. Земко, В. М. Єрмоленко, Т. О. Коваленко, М. І. Козир, Т. В. Курман, В. В. Носік, Н. Б. Орешкіна, В. І. Семчик, А. М. Статівка, Н. І. Титова, В. Ю. Уркевич та ін.

© М. М. Чабаненко, 2015

Мета статті – аналіз основних напрямків і форм удосконалення й підвищення ефективності аграрного законодавства України, огляд низки наявних у наукових працях пропозицій з цього приводу та подання авторських пропозицій.

Виклад основного матеріалу. Очевидно, що для підвищення ефективності аграрного законодавства на суспільні аграрні відносини слід застосувати такий юридичний прийом, як систематизація. Систематизація законодавства, нормативно-правових актів у загальнотеоретичних дослідженнях визначається, наприклад, у такий спосіб: (а) це діяльність, пов'язана з упорядкуванням і вдосконаленням законодавчих та інших нормативно-правових актів зі зведенням їх у внутрішньо узгоджену систему [6, 256]; (б) це діяльність з удосконалення законодавства, приведення всіх дійових нормативно-правових актів певної держави в єдину, цілісну, внутрішньо й зовні погоджену, несуперечливу систему [7, 125]; (в) це діяльність з приведення нормативних актів до єдиної, впорядкованої системи, спрямованої на створення найкращих умов для подальшого розвитку й удосконалення законодавства [8, 373].

Мету систематизації можна подати у вигляді таких напрямків: подальший розвиток законодавства, зручність під час реалізації права, методичний вплив, що виражається у правовому вихованні й наукових дослідженнях [9, 7].

Усе викладене справедливе для систематизації аграрного законодавства, що може відбуватися в таких формах: 1) збирання державними органами, підприємствами, установами й організаціями чинних нормативних актів, їх оброблення і розміщення за певною системою, зберігання, а також видання довідок для зацікавлених органів, установ, окремих осіб за їх запитом (облік нормативних актів); 2) підготовка і видання різного роду зібрань і збірників нормативних актів (інкорпорація законодавства); 3) підготовка і прийняття укрупнених актів на базі об'єднання норм розрізаних актів, виданих з одного питання; 4) підготовка і прийняття нових актів (типу кодексів), в яких зібрано як старі норми, що виправдали себе, так і нові нормативні приписи (кодифікація законодавства) [7, 125].

Можливість застосування зазначених форм систематизації до сучасного аграрного законодавства з'ясував В. Ю. Уркевич. Так, дослідник стверджує, що облік нормативно-правових актів аграрного законодавства має проводитися, передусім, на рівні Міністерства юстиції України, Міністерства аграрної політики та продовольства України, їх управлінь на рівні областей, а також окремими підприємствами, установами, організаціями, що є учасниками аграрних відносин. Ефективнішою щодо до обліку нормативно-правових актів виглядає інкорпорація аграрного законодавства. Матеріал у збірниках аграрного законодавства може бути розташований за різними критеріями: за органами, що видали відповідні акти, за хронологією їх видання або ж за сферою дії нормативно-правових актів. Цікава в аспекті підвищення ефективності аграрного законодавства така форма його систематизації, як консолідація [10, 123–124]. Про важливість консолідації аграрного законодавства стверджував М. І. Козир, зазначаючи, що слід провести роботу з інкорпорації аграрного законодавства, тобто з вивільнення його від норм, що втратили юридичну силу, і з включення до нормативних актів подальших доповнень, змін [11, 165]. З'ясуємо можливість консолідації аграрного законодавства в межах окреслених його підгалузей – законодавства про продовольчу безпеку та про соціальний розвиток села.

З приводу законодавства про продовольчу безпеку слід констатувати, що нині відповідні аграрно-правові норми вміщено у нормативно-правових актах різної юридичної сили, як законах, так і підзаконних. Низка дослідників в аграрному праві обґрунтовано стверджує, що спеціалізованим нормативним актом законодавчого рівня у цій сфері має стати Закон України “Про продовольчу безпеку України”. Зокрема, як переконує Т. В. Курман, у цьому законі, по-перше, мають знайти закріплення поняття “продовольча безпека”, “про-

довольча незалежність”, “продовольча криза”, “необхідний рівень виробництва продуктів харчування”, “життєво важливі продукти харчування” тощо [12, 86]. По-друге, доцільне визначення у законі переліку внутрішніх і зовнішніх загроз національній продовольчій безпеці, порядку їх моніторингу і прогнозування, закріплення системи якісних критеріїв і кількісних показників такої безпеки, а також регламентація форм і механізмів протидії загрозам національній продовольчій безпеці з визначенням можливих інструментів державної підтримки вітчизняних товаровиробників і захисту внутрішнього продовольчого ринку. Прийняття спеціального закону дасть відносинам у сфері забезпечення продовольчої безпеки більшу стабільність, а правовому регулюванню – ефективність, безумовно, за наявності механізму реалізації норм цього закону на практиці [13, 227]. Як позитивний у цьому аспекті наводиться приклад США, де у 1985 р. було прийнято спеціальний Закон “Про продовольчу безпеку США”, який разом із законами “Про поліпшення продовольчої безпеки” (1986 р.) і “Про сільськогосподарську політику” (1990 р.) створив єдину правову базу з питань забезпечення продовольчої безпеки країни та визначення внутрішньої та зовнішньої політики у цій сфері [13, 227].

Зазначимо, що певні кроки в напрямку консолідації законодавства про продовольчу безпеку вже робилися. Так, на розгляд Верховної Ради України неодноразово вносилися відповідні законопроекти.

Оцінюючи можливість консолідації розглядуваного законодавства України, В. М. Єрмоленко зазначає, що прийняття закону про продовольчу безпеку явно не достатньо, адже його спрямування не дасть змоги детально регламентувати найголовнішу сферу забезпечення продовольчої безпеки – виробничу. Тому додатково слід ужити заходів щодо забезпечення сталого розвитку виробничої сфери сільського господарства, закріпивши їх у рамковому Законі України “Про сільське господарство” [14, 119]. Зазначимо, що сама ідея прийняття даного нормативно-правового акта не нова. Проте саме зараз потреба у прийнятті такого нормативного акта щодо функціонування сільського господарства й аграрних відносин викликана загостренням економічної конкуренції на національному аграрному ринку у зв’язку зі вступом України до Світової організації торгівлі, необхідністю протидії світовій продовольчій кризі, підвищенням вимог до екологічної безпеки національного аграрного виробництва тощо [15, 140–141].

На переконання А. М. Статівки, прийняття Закону “Про сільське господарство” свідчило б про стратегічне бачення розвитку важливого сектора економіки нашої держави. На основі запропонованого закону в подальшому розроблялися б основні напрямки аграрної політики, яка здійснювалася би на основі напрацьованої системи відповідних нормативно-правових актів. Запропонований та інші закони стали б визначальними [16, 112].

На думку А. Г. Бобкової, Закон України “Про сільське господарство” має визначити правові, економічні та організаційні засади комплексу аграрних відносин (господарських, земельних, трудових, членських, корпоративних, управлінських тощо). Серед головних питань, що потребують вирішення, в такому законі мають бути: правовий статус громадянина в аграрних відносинах, зокрема як працівника сільського господарства, члена сільськогосподарського підприємства (товариства, кооперативу), учасника чи засновника сільськогосподарського підприємства; права та обов’язки, гарантії та підтримка; правовий режим нерухомості, іншого майна виробничо-технічного призначення, земель та інших природних ресурсів, що використовуються в сільськогосподарському виробництві; організаційно-правові форми господарювання в сільському господарстві з визначенням особливостей правового статусу сільськогосподарських товаровиробників з урахуванням суттєвих характеристик аграрного виробництва; державна підтримка сільськогосподарських товаровиробників з використанням економічних важелів, допустимих вимогами міжнародних докумен-

тів і спрямованих на збереження національного сільськогосподарського виробництва тієї сільськогосподарської продукції, вирощування якої можливе та доцільне для вітчизняного сільськогосподарського товаровиробника; економіко-правовий механізм забезпечення виробництва, збереження та реалізації сільськогосподарської продукції, продуктів харчування, продовольства та сировини рослинного та тваринного походження тощо [17, 15–17].

А. М. Статівкою та В. Ю. Уркевичем запропоновано власний проект Закону “Про сільське господарство України”, в якому є преамбула і такі розділи: загальні положення, державно-правове регулювання сільського господарства, сільськогосподарські товаровиробники, майно сільськогосподарських товаровиробників, використання земель та інших природних ресурсів під час здійснення сільськогосподарської діяльності, виробничо-господарська діяльність сільськогосподарських товаровиробників, оподаткування сільськогосподарських товаровиробників, страхування ризиків сільськогосподарського виробництва, безпечність і якість сільськогосподарської продукції та продуктів харчування, особливості регулювання трудових відносин у сільськогосподарських підприємствах, договірні відносини сільськогосподарських товаровиробників, забезпечення сталого розвитку сільських територій, відповідальність, прикінцеві положення [18, 104–110].

Заради об’єктивності зазначимо, що в спеціальній літературі пропонуються й інші форми консолідації аграрного законодавства, зокрема прийняття законів “Про пріоритетність розвитку сільського господарства України” [10, 125], “Про диверсифікацію сільських територій” [19, 150] та ін.

З приводу можливості консолідації законодавства про соціальний розвиток села слід зазначити таке. Його основу становлять приписи Закону України “Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві”, після прийняття якого було видано низку підзаконних нормативно-правових актів. Вони спрямовані на врегулювання відносин щодо розвитку житлового будівництва на селі, будівництва та ремонту шляхів із твердим покриттям у сільській місцевості, забезпечення медичного, фізкультурно-спортивного й соціально-культурного обслуговування жителів села. Правильно те, що на підставі них можна було б підготувати нову редакцію Закону України “Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві” (або ж навіть викласти його назву іншим чином), де врахувати положення всіх наведених нормативних актів [10, 124].

Найбільш глибокою формою систематизації аграрного законодавства є його кодифікація, адже “... вона дозволяє привести всі галузеві норми в струнку систему, винести за дужки загальні положення та сформувані загальну частину, узгодити всі конкретні норми з найзагальнішими, провідними для даної галузі права встановленнями” [20, 23]. На думку С. С. Алексеева, кодифікація законодавства – впорядкування юридичних норм у самому процесі правотворення, коли скасовуються закони, інші нормативні юридичні акти, що існували раніше, юридичні норми переробляються, вводяться до єдиної узгодженої системи й коли видається єдиний, звідний, юридично й логічно цілісний, узгоджений нормативний акт – кодекс, що виражає зміст і юридичну специфіку структурно відокремленого підрозділу системи права [21, 96].

В аспекті аграрного законодавства його кодифікацією є найвища форма систематизації, що полягає у зміні змісту законодавчих актів аграрного законодавства й об’єднанні їх в єдиний нормативно-правовий акт [22, 86]. Проте погляди науковців щодо цього процесу різняться.

Так, свого часу Г. Ю. Бистров [23, 157–162] виступив за прийняття Основ аграрного (сільськогосподарського) законодавства. За прийняття Основ земельного й аграрного законодавства України висловлювалася й Н. І. Титова, яка переконувала, що в них як базовому нормативно-правовому акті разом з принципом пріоритетності земель сільськогосподарського

призначення має бути закріплено пріоритетність правового статусу селянина на цих землях. Останній, як вона підкреслює, треба розкрити шляхом подання спеціалізованого змісту конституційних прав "...селян як громадян України на: вільний розвиток своєї особистості, освіту, свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації, працю, відпочинок, соціальний захист, охорону здоров'я, медичну допомогу й медичне страхування тощо..." [24, 9]. Основи були б базовим нормативно-правовим актом, який би, крім іншого, закріпив принципи земельного та аграрного устрою, загальні особливості сільськогосподарського землевикористання та сільськогосподарської праці в усіх організаційно-правових структурах аграрно-промислового комплексу України; базові спеціалізовані права та обов'язки суб'єктів цих структур, які б конкретизувалися в спеціальних законах про ці структури [25, 271].

На додаток до цього Н. О. Багай зазначає, що кодифікація аграрного законодавства у формі Основ відбивала б його принципові риси, зокрема комплексну, інтегровану й спеціалізовану природу. Норми цього кодифікаційного акта регулювали б не єдині суспільні відносини, а великий їх комплекс – відносини аграрні. Тому, на її думку, Основи мають визначити головні, загальні положення щодо правового регулювання суспільних відносин в аграрному секторі економіки, відігравши роль своєрідної аграрної Конституції [26, 99–100].

Супротивники ж прийняття таких Основ стверджують, що, зважаючи на відсутність федеративного устрою в країні, а також на потребу створення єдиного кодифікаційного акта, саме такий нормативний акт, як Основи, не потрібен. Натомість основним комплексним кодифікаційним актом, предметом правового регулювання якого мають бути аграрні відносини [27, 58–59], в Україні має стати Аграрний кодекс України. Ця позиція набула широкої підтримки серед сучасних правників. Її обстоюють В. З. Янчук, В. І. Семчик, А. М. Статівка, В. В. Носік, В. М. Єрмоленко, В. Ю. Уркевич, Т. О. Коваленко та інші дослідники. Аналогічні думки щодо потреби прийняття Аграрного кодексу висловлюють і науковці Російської Федерації [28, 142; 29, 49; 30, 73]. Існують відповідні кодекси і в зарубіжних країнах. Так, в Аграрному кодексі Франції серед іншого визначаються питання щодо статусу землеробних кооперативів, норми про режим сільськогосподарської праці, кредитування сільськогосподарських робіт тощо [31, 33–36, 135–136, 204]. Аграрні кодекси чинні також у деяких країнах Латинської Америки (у Мексиці, в Уругваї) [27, 42].

Немає поки що єдиної позиції щодо структури майбутнього Аграрного кодексу України. Так, Н. І. Титова й А. А. Нацюк рекомендують акцентувати увагу в кодифікаційному акті на таких аспектах, як: загальні положення та принципи аграрної політики України; право землевикористання, вільної господарської діяльності, договірних, фінансових і кредитних відносин; державний захист прав селян та їх організаційних структур; зовнішні економічні й інші зв'язки суб'єктів аграрної діяльності [32, 397]. А. М. Статівка пропонує закріпити в ньому, передусім, положення щодо особливостей аграрних відносин, рівноправність усіх форм власності й організаційно-правових форм, методів господарювання тощо [33, 9]. В. Ю. Уркевич вважає, що кодексу належить спрямувати свою регульовну дію насамперед на внутрішні приватноправові аграрні правовідносини. Водночас він має закріпити й особливості правової регламентації правовідносин зовнішніх, приватно-публічних [34, 310]. Як зазначає А. М. Земко, важливо закріпити в Аграрному кодексі норми, які б установлювали законодавчі вимоги щодо якості та безпеки сільськогосподарської продукції як базового фактора конкурентоспроможного агропромислового виробництва. При цьому доцільне закріплення визначальної ролі держави під час здійснення нею функцій контролю за якістю і безпекою сільськогосподарської продукції. В Аграрному кодексі, продовжує дослідниця, необхідно відобразити особливості сучасних аграрних суспільних відносин, рівноправність усіх форм власності, організаційно-правових форм і методів господарювання, визначити правове становище суб'єктів аграрного підприємництва, особливості різних

видів аграрної виробничо-господарської діяльності, врегулювати трудові відносини найманих працівників, визначити гарантії їх соціального захисту тощо [35, 72–73].

Свого часу структуру Аграрного кодексу розробив В. В. Янчук, який пропонував додати до нього такі положення: преамбула, правовий режим майна в АПК, суб'єкти аграрного підприємництва, виробничо-господарська діяльність, аграрна оренда, сільськогосподарські договори, якість і безпека продукції, сировини і продовольства, сільськогосподарські робітники та їх захист, держава та українські аграрні підприємці, відповідальність за порушення аграрного законодавства, заключні положення [27, 60–62].

Щодо сучасних поглядів на побудову цього кодифікованого акта, то, як переконує В. Ю. Уркевич, вона має бути такою. Нормативний матеріал Кодексу слід поділити на загальну й особливу частини. До першої пропонуються додати такі розділи: загальні положення (визначення аграрних відносин, окреслення сфери дії кодексу, його співвідношення з іншими нормативно-правовими актами), державно-правове регулювання сільського господарства (державна аграрна політика та її принципи, система органів державного регулювання аграрних відносин, їх компетенція та повноваження, методи та форми державного регулювання аграрних відносин), загальні засади правового становища суб'єктів аграрного права (сільськогосподарських підприємств і фізичних осіб, що беруть участь в аграрних відносинах). Нормативний матеріал особливої частини Аграрного кодексу України має містити розділи про: особливості правового статусу учасників аграрних відносин (фермерських господарств, сільськогосподарських кооперативів, колективних, приватних, державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, селян, членів і найманих робітників сільськогосподарських підприємств, аграрних підприємців), майнову основу аграрного господарювання (склад майна суб'єктів аграрного господарювання, його правовий режим), особливості використання земель та інших природних ресурсів під час здійснення сільськогосподарської діяльності (правила щодо використання та охорони земельних ділянок, лісів, вод, надр, атмосферного повітря у сфері сільського господарства), надання заходів державної підтримки аграрним товаровиробникам (система таких заходів, принципи їх надання, уповноважені органи), здійснення виробничо-господарської діяльності та її окремих видів (загальні засади здійснення аграрної виробничо-господарської діяльності, правила провадження діяльності в галузі рослинництва (у тому числі щодо виробництва біомаси для біопалива), тваринництва, бджільництва, рибництва, виробництва продукції лісового господарства тощо), особливості оподаткування сільськогосподарських товаровиробників (сплата фіксованого сільськогосподарського податку, плати за землі сільськогосподарського призначення), забезпечення безпечності та якості сільськогосподарської продукції та продуктів харчування (виробництво безпечної та якісної сільськогосподарської продукції та продуктів харчування, регулювання вмісту в них генетично-модифікованих організмів), особливості регламентації трудових відносин членів і найманих працівників сільськогосподарських підприємств (оформлення трудових відносин сільськогосподарських підприємств з членами й найманими працівниками, особливості робочого часу та часу відпочинку, оплати праці, дисциплінарної відповідальності сільськогосподарських працівників), специфіку договірних відносин аграрних товаровиробників (договори контрактації сільськогосподарської продукції, біржові угоди на реалізацію сільськогосподарської продукції, агрохімічне, гідромеліоративне та інше обслуговування аграрних товаровиробників тощо), соціальний розвиток села, сталий розвиток сільських територій (склад сільських територій та їх соціальної сфери, заходи державної підтримки їх розвитку), відповідальність за порушення аграрного законодавства (підстави й умови притягнення винних осіб до відповідальності) [36, 39–40].

У цілому, погоджуючись із цим, зазначимо, що в особливій частині майбутнього Аграрного кодексу України окремо слід виділити розділи, що мають містити правові норми щодо продовольчої безпеки України та соціального розвитку села. Така пропозиція цілком

обґрунтовується існуванням у складі аграрного законодавства таких підгалузей, як законодавство про продовольчу безпеку й законодавство про соціальний розвиток села.

Наведене свідчить, що правильною є думка М. І. Козиря, що Аграрний кодекс буде не кодифікаційним (що практично неможливо для комплексної галузі, якою є аграрне законодавство), а звідним комплексним нормативним актом інкорпорованого характеру [11, 167]. Саме така його природа дозволить охопити всі істотні особливості суспільних аграрних відносин.

А загалом правий А. М. Статівка, зазначаючи, що прийняття Аграрного кодексу свідчило б про високий ступінь розвитку комплексного аграрного законодавства. Він завершив би процес систематизації всього аграрного законодавства. Водночас усунув би суперечності, прогалини в чинних нормативно-правових актах, забезпечив би їх єдність і узгодженість, а також сприяв би завершенню формування аграрного права як самостійної галузі [16, 112].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Систематизувати сучасне аграрне законодавство можна шляхом обліку нормативно-правових актів аграрного законодавства (передусім, на рівні Міністерства юстиції України, Міністерства аграрної політики та продовольства України, їх управлінь на рівні областей, а також окремими підприємствами, установами, організаціями, що є учасниками аграрних відносин). Ефективніша щодо обліку нормативно-правових актів інкорпорація аграрного законодавства, матеріал у збірниках аграрного законодавства може бути розташований за різними критеріями: за органами, що видали відповідні акти, за хронологією їх видання або ж за сферою дії нормативно-правових актів.

Щодо консолідації аграрного законодавства, й зокрема, законодавства про продовольчу безпеку, то нині відповідні аграрно-правові норми вміщено у нормативно-правових актах різної юридичної сили, як законах, так і підзаконних. Спеціалізованим нормативним актом законодавчого рівня у цій сфері має стати закон України “Про продовольчу безпеку України”, проект якого на розгляді у Верховній Раді України. Потребує невідкладного прийняття і Закон України “Про сільське господарство України”. Також можна консолідувати й законодавство про соціальний розвиток села шляхом підготовки нової редакції Закону України “Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві”, де врахувати положення чисельних нормативно-правових актів у цій сфері.

Підтримуючи ідею подальшої кодифікації аграрного законодавства шляхом прийняття у майбутньому Аграрного кодексу України, запропоновано закріплення в його особливій частині розділів, що мають містити правові норми щодо продовольчої безпеки України та соціального розвитку села. Така пропозиція цілком обґрунтовується попереднім висновком про існування у складі аграрного законодавства таких підгалузей, як законодавство про продовольчу безпеку й законодавство про соціальний розвиток села.

Серед перспективних напрямків подальших досліджень вбачається наукове обґрунтування найдоцільнішого розподілу нормативного матеріалу між майбутнім кодифікованим актом галузі, законами та підзаконними актами.

Список використаних джерел:

1. Аграрне законодавство України: проблеми ефективності : монографія / за ред. В. І. Семчика. – К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, 1998. – 245 с.
2. Семчик В. І. Фактори впливу на рівень ефективності аграрного законодавства України / В. І. Семчик // Проблеми вдосконалення земельного та аграрного законодавства України: перспективи в XXI ст. : матер. міжн. наук. конф. (27–28 квітня 2006 р., м. Біла Церква). – Біла Церква : Білоцерківський державний аграрний ун-т, 2006. – С. 3–7.
3. Семчик В. Навчаючись, навчаю... Вибрані праці. До 85-річчя / Семчик В. – К. : Спринт-Сервіс, 2012. – 596 с.

4. Носік В. В. Проблеми кодифікації аграрного законодавства України / В. В. Носік // Проблеми вдосконалення земельного та аграрного законодавства України: перспективи в XXI ст. : матер. міжн. наук. конф. (27–28 квітня 2006 р., м. Біла Церква). – Біла Церква : Білоцерківський державний аграрний ун-т, 2006. – С. 17–19.
5. Організаційно-правові питання аграрної реформи в Україні : монографія / кол. авторів ; за ред. В. І. Семчика. – К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, 2003. – 280 с.
6. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / Скакун О. Ф. – Х., 2001. – 656 с.
7. Зайчук О. В. Теорія держави і права: академічний курс : підручник / О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 685 с.
8. Пиголкин А. С. Общая теория государства и права: Академический курс : в 3 т. / Пиголкин А. С. ; отв. ред. М. Н. Марченко. – Т. 2. – М., 2002.
9. Орешкина Н. Б. Систематизация нормативно-правовых актов Российской Федерации : автореф. дис. на соискание научн. степени канд. юрид. наук : 12.00.01 / Н. Б. Орешкина. – Саратов, 2000. – 25 с.
10. Уркевич В. Ю. Сучасні проблеми систематизації аграрного законодавства України / В. Ю. Уркевич // Сучасні проблеми систематизації екологічного, земельного та аграрного законодавства України : зб. наук. праць круглого столу (18 березня 2011 р.). – К. : ВГЛ “Обрії”, 2011. – С. 120–125.
11. Козырь М. И. Аграрное право России: состояние, проблемы и тенденции развития / Козырь М. И. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма, 2008. – 336 с.
12. Курман Т. В. Конституційно-правові засади забезпечення продовольчої безпеки / Т. В. Курман // Проблеми розвитку аграрного та земельного права України : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (25 травня 2011 р., м. Київ). – К. : ВГЛ “Обрії”, 2011. – С. 83–87.
13. Курман Т. В. Організаційно-правові засади забезпечення продовольчої безпеки в Україні / Т. В. Курман // Правове регулювання екологічних, аграрних і земельних відносин в Україні: сучасний стан і напрями вдосконалення : монографія / за ред. А. П. Гетьмана та В. Ю. Уркевича. – Х. : Право, 2012. – С. 221–271.
14. Єрмоленко В. М. Актуальні питання систематизації законодавства про продовольчу безпеку / В. М. Єрмоленко // Сучасні проблеми систематизації екологічного, земельного та аграрного законодавства України : зб. наук. праць Круглого столу (18 березня 2011 р.). – К. : ВГЛ “Обрії”, 2011. – С. 113–119.
15. Уркевич В. Ю. Теоретичні проблеми правового регулювання аграрних відносин / В. Ю. Уркевич // Правове регулювання екологічних, аграрних та земельних відносин в Україні: сучасний стан і напрями вдосконалення : монографія / за ред. А. П. Гетьмана та В. Ю. Уркевича. – Х. : Право, 2012. – С. 105–153.
16. Статівка А. М. Про аграрно-правову науку і систематизацію аграрного законодавства України / А. М. Статівка // Сучасні проблеми систематизації екологічного, земельного та аграрного законодавства України : зб. наук. праць круглого столу (18 березня 2011 р.). – К. : ВГЛ “Обрії”, 2011. – С. 109–112.
17. Бобкова А. Г. Закон про сільське господарство як передумова адаптації законодавства України до вимог ЄАП та ЄС / А. Г. Бобкова // Перспективи міжнародної інтеграції агропромислового комплексу України – МІА України 2005 : матер. міжнар. наук.-практ. конф. – К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2005. – С. 14–17.
18. Статівка А. Про проект Закону України “Про сільське господарство України” / А. Статівка, В. Уркевич // Підприємництво, господарство і право. – 2011. – № 8. – С. 104–110.
19. Кульчій І. М. Диверсифікація сільських територій як інститут аграрного права / І. М. Кульчій // Аграрне право як галузь права, юридична наука і навчальна дисципліна : матер. Всеукр. круглого столу (25 травня 2012 р.). : зб. наук. пр. / за заг. ред. В. М. Єрмоленка, В. І. Курила, В. І. Семчика. – К. : Видавничий центр НУБіП України, 2012. – С. 149–150.

20. Яковлев В. Ф. Отраслевая дифференциация и межотраслевая интеграция как основы системы законодательства / В. Ф. Яковлев // Правоведение. – 1975. – № 1. – С. 16–23.
21. Алексеев С. С. Право: азбука – теория – философия. Опыт комплексного исследования / Алексеев С. С. – М. : Статут, 1999. – 712 с.
22. Коваленко Т. О. Систематизація аграрного законодавства України / Т. О. Коваленко // Стан та перспективи розвитку аграрного права : матер. міжнар. наук.-теор. конф., присв. 80-річчю В. З. Янчука, Київ, 26–27 травня 2005 р. / за ред. В. М. Єрмоленка, В. І. Курила. – К. : Магістр-XXI ст., 2005. – С. 85–87.
23. Быстров Г. Е. Источники советского сельскохозяйственного права / Быстров Г. Е. – М. : Изд-во МГУ, 1985. – 190 с.
24. Титова Н. І. Невідкладні проблеми підвищення правового статусу селянства України / Н. І. Титова // Проблеми вдосконалення земельного та аграрного законодавства України: перспективи в XXI ст. : матер. міжнар. наук. конф. (27–28 квіт. 2006 р., м. Біла Церква). – Біла Церква : Білоцерків. держ. аграр. ун-т, 2006. – С. 7–9.
25. Землі сільськогосподарського призначення: права громадян України : наук.-навч. посібник / за ред. Н. І. Титової. – Львів : ПАІС, 2005. – 368 с.
26. Багай Н. О. Развитие науки аграрного права Украины : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 / Н. О. Багай. – Львів, 2002. – 243 с.
27. Аграрне право : підруч. / В. З. Янчук, В. І. Андрейцев, С. Ф. Василюк та ін. ; за ред. В. З. Янчука. – 2-ге вид., перероб. та допов. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 720 с.
28. Воронин Б. А. Становление аграрно-правовой науки и актуальные проблемы ее развития : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.06 / Б. А. Воронин. – Уфа, 2000. – 374 с.
29. Козырь М. И. Новое в правовом положении сельскохозяйственных товаропроизводителей России на современном этапе / М. И. Козырь // Актуальные проблемы аграрного права России: теория и практика : сб. науч. ст. / отв. ред. М. И. Козырь, А. И. Бобылев. – М. : Право и гос-во, 2004. – С. 30–50.
30. Зенюкова О. В. Общетеоретические аспекты формирования законодательства, регулирующего аграрные отношения / О. В. Зенюкова // Стан та перспективи розвитку аграрного права : матер. міжнар. наук.-теор. конф., присв. 80-річчю В. З. Янчука, Київ, 26–27 трав. 2005 р. / за ред. В. М. Єрмоленка, В. І. Курила. – К. : Магістр-XXI ст., 2005. – С. 70–74.
31. Дембо Л. И. Очерки современного аграрного законодательства капиталистических стран / Л. И. Дембо. – М. : Госюриздат, 1962. – 248 с.
32. Титова Н. І. До поняття та характеристики аграрного законодавства України / Н. І. Титова, А. А. Нацюк // Держава і право : зб. наук. пр. : юрид. і політ. науки. – 2001. – Вип. 11. – С. 393–398.
33. Статівка А. Про аграрне законодавство України і проблеми його удосконалення в сучасних умовах / А. Статівка // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 7. – С. 7–9.
34. Уркевич В. Ю. Аграрні правовідносини в Україні : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.06 / В. Ю. Уркевич. – Х., 2007. – 411 с.
35. Земко А. М. Щодо вдосконалення аграрного законодавства України / А. М. Земко // Сучасні проблеми аграрного і природоресурсного права : міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 30–31 жовтня 2009 р.) : зб. наук. пр. / за заг. ред. В. М. Єрмоленка та ін. – К. : ІРІДУМ, 2009. – С. 71–73.
36. Уркевич В. Ю. Про структуру Аграрного кодексу України // Спадковість творчих ідей академіка В. З. Янчука та їх розвиток у науці сучасного аграрного і природоресурсного права : мат. круглого столу (27 травня 2010 р.), присв. 85-річчю від дня народження академіка В. З. Янчука : зб. наук. пр. / за заг. ред. проф. В. М. Єрмоленка, В. І. Курила. – К. : Освіта України, 2010. – С. 38–40.